

ЗАВДАННЯ ВІДОМЧОЇ СОЦІОЛОГІЇ В СИСТЕМІ МВС УКРАЇНИ

Процес реформування органів внутрішніх справ не може зводитися лише до структурно-організаційних змін. Важливо підняти систему МВС України на якісно новий рівень відповідно до очікувань суспільства, громадськості, населення регіонів України. У цьому процесі важлива роль належать відомчій соціології, яка за останні 15 років розкрила свої можливості і на шляху дослідження громадської думки щодо діяльності міліції, і в аналізі криміногенної ситуації, і у вивченні внутрішніх відносин та проблем, які притаманні колективам органів внутрішніх справ [1–9].

Соціологам системи МВС України в контексті реформи органів внутрішніх справ, на нашу думку, варто зосередитися на чотирьох головних напрямках: 1) вивчення громадської думки щодо діяльності органів внутрішніх справ та розробка шляхів поліпшення іміджу міліції; 2) дослідження реальної ситуації у сфері дотримання законності та забезпеченні прав людини в діяльності патрульно-постової служби, оперативних та слідчих підрозділів; 3) вивчення ситуації з правопорядком, проведення віктимологічних досліджень для оцінки безпеки існування громадян та розробки заходів з посилення безпеки; 4) розробка соціальних технологій як у сфері взаємодії представників міліції з різними категоріями населення, так і щодо роботи з персоналом в органах внутрішніх справ (далі – ОВС). Останній, так би мовити соціально-технологічний, напрямок є вельми актуальним і принципово новим відгалуженням діяльності соціологів. Він потребує окремого й детального обговорення. Нижче зупинимося на деяких напрямках, що передбачають систему постійних вимірювань у режимі моніторингу громадської думки або реального стану взаємодії міліції і населення.

Права людини і завдання соціологів. Можливо, саме ця тема буде розглядатися як наріжний камінь у зв'язках міліції з населенням та в оцінці співставлення зі стандартами поліцейської діяльності, що прийняті у розви-

нутих країнах. Реальна ситуація у цій галузі є незадовільною, що засвідчило масштабне дослідження соціологів Харківського національного університету внутрішніх справ (далі – ХНУВС), здійснене протягом 2003-2005 рр. Навесні 2004 р. у межах проекту «Кампанія проти катувань та жорстокого поводження в Україні» соціологами ХНУВС було проведено соціологічне дослідження, що включало три напрямки опитувань: 1) масове опитування населення п'яти регіонів України (вибірка загальним обсягом 2000 респондентів відображала соціально-демографічну структуру дорослого населення досліджуваних регіонів); 2) опитування цільової групи громадян, яких раніше було притягнуто до кримінальної відповідальності і які проходили стадію попереднього ув'язнення; 3) опитування експертів, фокус-групи з журналістами, юристами, практичними працівниками органів внутрішніх справ, медичними працівниками. Отримано значний обсяг емпіричних даних, які не є службовою таємницею і були оприлюднені у різних виданнях [6, 7, 8]. Але проблема полягає у тому, що соціологічний вимір рівнів незаконного насильства має ретроспективний характер і адекватно відображає ситуацію кінця 1990-х – початку 2000-х рр. Вкрай важливо мати поточну інформацію, актуальні дані, але для цього треба зробити наступний логічний крок – перейти до соціологічного моніторингу.

Нова ситуація з громадським порядком і адекватна відповідь міліції на очікування населення. Останні роки позначені певним зниженням рівня злочинності й стабілізацією криміногенної ситуації, після піку злочинності у середині 90-х рр. спостерігається падіння показників віктимізації населення (за даними соціологів ХНУВС). Паралельно значно підвищується актуальність забезпечення громадського порядку внаслідок впливу кількох обставин: по-перше, зростає вимогливість громадян до якості життя, і, на нашу думку, ця психологічна настанова буде супроводжувати

процес соціально-економічної стабілізації в країні й надалі; по-друге, соціальна диференціація, хаотична підприємницька діяльність, поширення соціально-негативних явищ (бродяжництво, алкоголізм, наркоманія), що є супутниками перехідного періоду, негативно відбиваються на стані громадського порядку; по-третє, внаслідок перших двох факторів накопичується конфліктний потенціал і значна кількість населення шукає захисту своїх законних інтересів, прагне підтримки в конфліктах із тими, хто порушує громадський порядок. Вони приречені апелювати до органів влади, очікують втручання з боку міліції.

Що найбільш зачіпає інтереси громадян за місцем проживання? Результати репрезентативних соціологічних досліджень, які здійснювали соціологи ХНУВС [1; 2; 3], дозволяють визначити такі: 1) порушення тиші й спокою з боку підлітків, молоді, які тероризують округу надгучними музичними приладами, те ж саме з боку кафе, барів, пивних, які розташовані у житлових будинках або безпосередньо поруч; 2) пункти продажу самогону, наркотиків, які базуються і в приватному секторі, і в багатоповерхових будинках, а також продаж алкоголю цілодобово в кіосках, відпуск алкоголю й тютюнових виробів підліткам тощо; 3) небезпечні місця в мікрорайонах (особливо у вечірній й нічний час), де збираються молодіжні компанії, гуртуються нероби, кримінальний елемент; 4) цехова, підприємницька діяльність в квартирах або безпосередньо поруч із житлом, що створює різні проблеми для громадян; 5) волоцюги, ситуація на горіщах, у підвалах, в під'їздах, які не охороняються, в колекторах тощо. Реальна загроза підпалів, дрібних крадіжок, антисанітарія; 6) самовільна забудова, гаражі, погребі, розташування яких шкодить інтересам громадян.

Зазначені явища поширилися і стали реальністю в останні роки. Міліція до певної міри самоусунулася від активної профілактичної роботи й вирішення цих питань, зосередившись на розкритті злочинів. Ігнорування інтересів громадян за місцем проживання значно шкодить іміджу міліції. Люди не хочуть розуміти, чому міліція активно не займається громадським порядком у широкому значенні цього терміна і не захищає інтереси законослухняних громадян. Треба розвивати нову філософію правоохоронної діяльності за прикладом торгівельної й бізнесової діяльності, де існує імператив прав споживача (клієнт завжди правий), але формулювати так: «зако-

нослухняний громадянин завжди правий». Саме інтереси цієї верстви мусить відстоювати міліція і знаходити в ній свого природного союзника. Рішуче повернення міліції обличчям до сфери громадського порядку й наведення його, перш за все, на вулицях, у дворах, в будинках відродить довіру населення й докорінно змінить ставлення до правоохоронців. Одночасно саме ця галузь потребує збільшення чисельності правоохоронців: по-перше, треба скоротити кількість осіб, що припадає на одного дільничного інспектора, по-друге, піднести значення посад інспекторів по зв'язках з населенням, які мусять взяти на себе практичну роботу з населенням, вивчення запитів мешканців районів, організацію рад мікрорайонів для підтримки громадського порядку тощо. Конкретні технології співпраці з населенням, їх випробування на практиці мають розробляти й перевіряти соціологи.

На часі запровадження в Україні систематичного вивчення злочинності соціологічними методами за зразком усіх розвинутих країн. Віктимологічні опитування населення мають суттєве значення для визначення політики у сфері боротьби зі злочинністю і є доволі об'єктивним барометром кримінальної ситуації. Вони дозволяють: по-перше, фіксувати абсолютні значення злочинних посягань за низкою загальнокримінальних злочинів; по-друге, порівнювати відповідні показники з даними офіційної кримінальної статистики; по-третє, стежити за динамікою криміногенної ситуації та її розвитком у регіонах; по-четверте, встановлювати рівні латентної злочинності за різними складами злочинів; по-п'яте, накопичувати різноманітну інформацію для вторинного кримінологічного аналізу та розробки практичних висновків і рекомендацій. Позитивним фактом є те, що соціологи ХНУВС мають відпрацьовані методики віктимологічних опитувань, які були випробувані в регіональних дослідженнях [3] і які можна поширити на Україну, зробивши їх обов'язковим елементом інформаційного контролю за станом злочинності в країні.

У цілому тема соціологічних моніторинрів стає домінантною, бо вона вказує на актуальний напрямок розвитку відомчої соціології: від випадкових, разових і несистемних досліджень до планового, періодичного, системного вивчення громадської думки та криміногенної ситуації в регіонах і країні.

Соціологічний моніторинг громадської думки як засіб оцінки діяльності ОВС. За-

гальноукраїнський соціологічний моніторинг громадської думки стосовно ОВС передбачає вибіркові опитування населення України, які мають проводитися регулярно (щонайменше один раз на рік) за стандартизованим опитувальником. Моніторинг доцільно проводити за наступними групами показників: 1) довіра до органів міліції; 2) оцінка ефективності роботи, чеснот та вад працівників міліції, служб, територіальних підрозділів, української міліції як інституту; 3) стан контактів населення з працівниками міліції, вплив досвіду контактів на довіру до міліції; 4) готовність населення до співробітництва з міліцією; 5) відчуття громадянами безпеки у зв'язку з існуючим рівнем злочинності.

Розглянемо зазначені показники більш докладно.

Рівень довіри до органів міліції. Довіра до міліції – специфічне відчуття, що ґрунтується на раціональних уявленнях про міліцію як соціальний інститут та ірраціональних стереотипах свідомості пересічної людини. Важливим джерелом формування іміджу міліції та відчуття довіри (недовіри) є уявні образи окремих її працівників у площині таких інтенцій, як людяність, порядність, кваліфікованість. Для пересічного громадянина важливо дійти особистого висновку: чи дотримуються закону самі представники міліції, чи ставлять вони суспільні інтереси вище за особисті, чи однаково захищають інтереси всіх громадян незалежно від їх соціального статусу, чи роблять вони все можливе для захисту безпеки, прав та свобод звичайних мешканців.

Уявлення про міліцію, що формують відчуття довіри (або недовіри), містять у собі не тільки «суху» інформаційну складову і раціональне ставлення до міліції як суспільнокорисної інституції. Вони підкріплюються повноцінною гамою екзистенційних емоцій від відчуття безпеки та захищеності до страху та розгубленості перед можливим свавіллям людей у погонах. Таким чином, методика вимірювання довіри може включати систему різноманітних показників. Але вони не можуть затьмарити основного показника, який традиційно фігурує в масових опитуваннях населення. Отже, рівень довіри в емпіричному вимірі визначається: 1) відсотком населення, яке в цілому довіряє міліції; 2) відсотком населення, яке в цілому не довіряє міліції; 3) відсотком населення з повною довірою до міліції; 4) відсотком населення з повною недовірою до міліції.

Оцінка роботи міліції, чеснот та вад працівників міліції. Ці показники можуть бути як суто кількісні (у балах), так і вербальні з числовими доповненнями. Безперечно, оціночні показники тісно пов'язані з різними аспектами прямої і побіжної взаємодії респондентів з органами міліції, як-от: 1) поінформованість особи про напрямки та результати діяльності міліції; 2) досвід особистих контактів; 3) чутки про міліцію, що циркулюють у населеному пункті. Оцінки роботи міліції важливі як самі по собі, так і у співвідношенні з довірою (недовірою) до міліції. Якщо довіра/недовіра реалістична, неупереджена, вона кореляційно пов'язана з оцінками сучасної роботи міліції, й оцінка роботи міліції більше визначає довіру/недовіру. І навпаки, якщо рівень довіри до міліції слабо пов'язаний з оцінками її роботи, це свідчить про наявність усталених стереотипів довіри або недовіри.

Стан контактів населення з працівниками міліції, вплив досвіду контактів на довіру до міліції. Фактично мова йде про групу показників, що включає як частоту контактів, диференційованих за різними службами та підрозділами, так і стосуються ефективності цих контактів, наслідків для респондентів та бажання/небажання мати контакти в майбутньому. Досвід контактів із працівниками міліції має найбільший вплив на формування довіри населення до міліції. Тому важливо мати інформацію про характер таких контактів за останній рік (або за два роки) і їх вплив на довіру/недовіру до міліції. Це дозволить також оцінити реальні масштаби співробітництва та взаємодопомоги між населенням та міліцією.

Корисно дослідити уявлення про міліцію та рівень довіри окремо в тих респондентів, хто нещодавно контактував з працівниками міліції, порівнявши з відповідними показниками для тих, хто не мав особистих контактів, але отримав уявлення про міліцію із ЗМІ та розповідей інших людей. Таке порівняння дозволить відокремити стереотипи від реалістичних уявлень і прогнозувати подальші зміни рівня довіри до міліції в українському суспільстві.

Готовність населення до співробітництва з міліцією. Важливо визначити не тільки загальну схильність до співпраці, але й готовність співробітничати в конкретних формах та за певних умов, наприклад, за певну винагороду чи безкорисливо. Готовність населення допомагати міліції залежить від рівня довіри,

від усвідомлення необхідності таких дій, від уявлень про наміри інших людей щодо співробітництва з міліцією. Готовність потерпілих у разі злочину звертатися до міліції та мотиви таких звернень також стосується цієї групи показників.

Відчуття безпеки у зв'язку з існуючим рівнем злочинності. Ці показники утворюють сукупність суб'єктивних індикаторів криміногенної ситуації. Оцінка людьми рівня злочинності, відчуття безпеки або страху у зв'язку зі злочинністю тісно пов'язані з довірою/недовірою до міліції, оцінкою її діяльності. Критеріями відчуття людьми безпеки є: 1) суб'єктивні оцінки людьми рівня злочинності у районі проживання як високого, середнього або низького; 2) ступінь занепокоєння, пов'язаного з існуючим рівнем злочинності; 3) особисті побоювання людини стати жертвою злочину.

Організація та методика проведення моніторингів. Моніторинг можна проводити як на регіональному, так і на загальнодержавному рівнях. В останньому випадку вибірка респондентів для опитування має бути репрезентативною для України в цілому. Найбільш ефективний метод з точки зору достовірності результатів – конфіденційні інтерв'ю за міс-

цем проживання респондентів.

За наявності коштів можна проводити паралельно із загальноукраїнським також регіональні або інші локальні опитування громадської думки про роботу ОВС, використовуючи стандартні опитувальники. Це дозволить здійснювати порівняльний аналіз роботи місцевих ОВС та робити окремі рекомендації щодо зв'язків з громадськістю й підвищення рівня довіри до міліції в тому чи іншому регіоні. Порівняння регіональних та загальноукраїнських результатів опитування надасть можливість заохочувати працівників ОВС у тих регіонах, які досягли успіху у створенні партнерських стосунків з населенням.

Також реальним засобом з'ясування якості роботи ОВС щодо захисту законних інтересів громадян і відновлення справедливості є вторинний аналіз службової документації, що фіксує як заяви, так і скарги на роботу міліції. Об'єктами моніторингу можуть бути: 1) книга обліку заяв населення дільничним інспекторам міліції; 2) книга обліку злочинів та пригод; 3) книга прийому громадян; 4) книга скарг та заяв населення; 5) справи по результатах службових розслідувань; 6) скарги населення на працівників міліції до прокуратури, органів місцевого самоврядування.

Література

1. Взаимодействие милиции и населения: к итогам харьковского эксперимента. – Х. : НУВД, 2003. – 288 с.
2. Отношения между милицией и населением в Украине: данные и анализ в контексте украинско-британского проекта / А. Бек, Ю. Б. Чистякова, А. В. Поволоцкий, А. Н. Ярмыш, И. П. Рущенко // Право і безпека. – 2002. – № 2. – С. 161–171.
3. Доверие милиции и латентная преступность: взгляд украинских и российских исследователей : монография / [Ю. А. Свеженцева, В. А. Соболев, И. П. Рущенко, В. И. Диденко, Е. Е. Тонков]. – Х. : Финарт, 2002. – 310 с.
4. Свеженцева Ю. О. Проблема нарушения прав людини і законності на етапі попереднього слідства (дані соціологічного дослідження) / Ю. О. Свеженцева, І. П. Рущенко, В. О. Соболев // Український соціум. – 2004. – № 2 (4). – С. 52–61.
5. Права людини у діяльності міліції : посіб. актив. методів навчання / [В. О. Соболев, О. А. Мартиненко, Д. О. Кобзін та ін.]. – 2-ге вид., доп. – Х. : Харк. ін-т соц. досліджень, 2008. – 141 с.
6. Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ: соціологічний та історико-правовий аналіз / [кол. авторів]. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, Харківська правозахисна група, 2005. – 212 с.
7. Рущенко И. Без статуса или в яме неопределенности (К проблеме незаконного насилия в органах милиции по данным украинских исследований) / И. Рущенко // Неприкосновенный запас. – № 42. – 2005. – № 4. – С. 100–105.
8. Рущенко И. П. Милиция и население: взаимное непонимание или сотрудничество? / И. П. Рущенко // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії і практики : міжвуз. зб. наук. праць. – № 24, 25. – С. 100–107.
9. Партнерство та співробітництво міліції з населенням: стан, проблеми, рекомендації. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2005. – 240 с.

Надійшла до редколегії 04.09.2009

Анотації

Розглянуто чотири актуальні напрямки, на яких доцільно зосереджуватися соціологам, що працюють у системі МВС України: 1) вивчення громадської думки щодо діяльності органів внутрішніх справ; 2) дослідження реальної ситуації у сфері дотримання законності та забезпеченні прав людини; 3) аналіз ситуації з правопорядком, проведення віктимологічних досліджень; 4) розробка соціальних технологій як у сфері взаємодії представників міліції з різними категоріями населення, так і щодо роботи з персоналом в ОВС.

Рассмотрены четыре актуальные направления, на которых целесообразно сосредотачивать свои усилия социологам, которые работают в системе МВД Украины: 1) изучение общественного мнения о деятельности органов внутренних дел; 2) изучение реальной ситуации в сфере соблюдения законности и обеспечения прав человека; 3) анализ ситуации с правопорядком, проведение виктимологических исследований; 4) разработка социальных технологий как в сфере взаимодействия представителей милиции с различными категориями населения, так и в отношении персонала ОВД.

Four important directions, urgent for sociologists who work in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are observed. They are: 1) examination of public opinion about internal affairs bodies of Ukraine activity; 2) investigation of real situation in the sphere of maintaining law and guaranteeing human rights; 3) analysis of criminal situation, victimologic researches; 4) development of social technologies as in the sphere of community policing, as regarding internal affairs bodies' personnel.

УДК 316.122(470+303.7)

І. М. ДУБРОВСЬКИЙ,

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології

навчально-наукового інституту права, економіки та соціології

Харківського національного університету внутрішніх справ

ТЕОРІЯ РІВНОВАГИ І САМООРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМ

О. О. БОГДАНОВА ТА М. І. БУХАРІНА

Сьогодні характеризується багатоаспектним кризовим становищем, коли актуальності набувають дослідження внутрішніх механізмів підтримки соціальної рівноваги та усталеного суспільного розвитку.

Прийнято вважати, що уявлення про ці механізми почали виникати після публікації в 1972 р. книги Д. Медоуза «Межі зростання», яка започаткувала широке обговорення проблем екологічно безпечного майбутнього [1]. Проте ідеї, що стали пізніше ядром відомої сьогодні концепції стійкого розвитку, вперше були висловлені й розроблені російськими вченими О. О. Богдановим та М. І. Бухаріним. У роботі «Тектологія. Загальна організаційна наука», виданій у 1913–1922 рр., О. О. Богданов [2; 3] заклав основи загальнонаукової концепції, яка багато в чому випередила сучасний системний підхід, кібернетику та синергетику. Вона становить собою інтегральну науку про загальні закони і форми природних і суспільних утворень та загальну теорію їх організації й дезорганізації.

Для нас важливою є викладена в «Тектології» концепція «рухливої рівноваги» систем. Будь-яка з них, за Богдановим, характеризу-

ється відносинами як «усередині її – між усіма її частинами», так і між нею як цілим та її середовищем, тобто «усіма зовнішніми системами». Для характеристики цієї взаємодії Богданов запровадив поняття «консервативного» і «прогресивного» відбору елементів. Перший пов'язаний лише зі збереженням комплексу відносин, що виникають, але цього недостатньо для розвитку, що з часом призводить до деградації та руйнування системи. Основну увагу автор приділяв прогресивному відбору, оскільки «збереження форм у природі можливе лише шляхом прогресивного розвитку». Отже, прогресія, на думку автора, може бути:

– позитивною, пов'язаною зі збільшенням суми складників системи, що, у свою чергу, підвищує різноманітність але знижує стійкість;

– негативною, пов'язаною зі зменшенням суми елементів, спрощенням її будови, що робить її одно ріднішою, але стійкішою.

Звідси виходить, що рівноважний стан системи потрібно розглядати не як назавжди заданий, а як динамічний, рухливий. Така рівновага являє собою постійну взаємодію системи, що прогресивно розвивається, з навко-